

Чужд опит

Вече стана традиция на страниците на списанието ни да гостува със свои споделени „опити“ колежката ни от Палм Спрингс (САЩ) – Светлана Яланджиева Лазарова. В този брой ще Ви представим нейните виждания за организация на урок за Паусий Хилендарски и „История Славянобългарска“. Надяваме се те да провокират у вас раждането на още интересни и нетрадиционни идеи, благодарение на които да приобщите учениците си към делото на този скромен, но титаничен по дух възрожденски предвестник. Ако това се случи, не се колебайте да ни запознаете с тях – всички ние ще ви бъдем благодарни!

Време, история, народ, индивид (Урок на гВа гласа)

популяризира

Предисловие

Този път пристъпвам към задачата с много повече вълнение и трепет... и в резултат предлагам по-скоро своя личен, не толкова професионален, прочит и размисъл, породен от „История славянобългарска“. Причините и предпоставките (любим израз на г-ца Пулева, любимата ми учителка по история) са много: семейството ми, в което се преплитат няколко езика и култури – български, арменски, турски; родният ми Бургас с многоезичието на пристанището и курортите; и най-вече имигрантството ми в Америка и въпросите, които трябваше да си задавам и на които трябваше сама да си отговарям – като родител на дете, което говори български с акцент, но се счита за „200% човек“ (100% българин и 100% американец) и учител в училище, където всеки ден се срещам с млади хора от поне 30 националности и езици.

Родолюбието – вродено или придобито чувство?

Проблемът с отговора на този въпрос е, че никога не си задаваме въпроса. Някак си приемаме родолюбието за даденост – естествено, че обичам родината си, нали ми е родина!... За мен отговорът на въпроса, НЕ, самият ВЪПРОС се породи от една-единствена дума, една точно определена и конкретна глаголна форма у Паусий: „Твърде много **обикнах** българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни книги и истории...“ Забележете – Паусий не използва формата „обичам“ априорно*, по даденост, а „**обикнах**“ – глаголната форма разкрива обичта към родината като резултат от дълъг волеви процес на вглъбено търсене, страдание, осмисляне и в крайна сметка – решение. Решение за обич.

Тихо ме навестяват и други думи, други редове...

Не съм те никога избирал на земята.
Родих се просто в теб на юнски ден във зноя.
Аз те обичам не защото си богата,
а само за това, че си родина моя.

И българин съм не заради твоята слава
и твоите подвизи и твоята бранна сила,
а зарад туй, че съм безсилен да забравя
за ослепените бойци на Самуила.

Кога обичаме родината повече? Кое ни дава по-силно насърчение към родолюбие – гордостта от победата или страданието от загубата? Според мен и Паисий, и Далчев отговарят точно и ясно – много е лесно да обичаме в еуфорията на победите, но истинска е тази обич, която ни обединява в страданието.*

„И къде си ти?“ – ще ме попитате. Къде си ти сега, в ТОВА страдание? „Далече и... близко.“ – отговарям. Далече от пряко участие в един вид всенародно страдание, но много близко до друг вид лично страдание – изпълнено със самосъмнения и амбиции, самообвинения и гордост, чувство за вина и чувство за победа...

И така:

Защо четем Паисиевата „История“? Защо настояваме учениците да я четат?

УЧЕБНИ ЦЕЛИ

1. Учениците да прочетат, осмислят и анализират основните теми и идеи на Паисиевата „История славянобългарска“.
2. Използвайки и изследвайки разнообразни литературни и други източници (изобразително изкуство, филм, музика), учениците да проследят и сравнят развитието на такива етични* концепции като „родина“, „родна история“, „роден език“, „родна култура“, „страдание“, „гордост“, „родолюбие“ и др.
3. Учениците да осмислят и формулират собственото си отношение към тези идеи.

УЧЕБНИ МАТЕРИАЛИ

Литературни:

1. Индивидуални копия на „История славянобългарска“
2. Атанас Далчев, „Не съм те никога избирал на земята...“
3. Георги Джагаров, „Земя като една човешка длан...“
4. Иван Вазов, „Питат ли ме дей зората...“
5. Иван Вазов, „Език свещен на моите деди...“
6. Христо Ботев, „Патриот е, душа дава...“

Музикални

1. Йоан Кукузел – събрани песнопения
2. Борис Христов – черковнославянски литургии
3. „Откак се е, мила моя майно льо...“

Илюстративни

1. Факсимиле от „История славяноболгарская“
2. Фотографии от Атон, Света гора, Хилендарския манастир
3. Илюстрации от хроники и евангелия
4. Съвременни портрети на Паисий

Филмови

1. „Сватбите на Йоан Асен“
2. „Мера според мера“
3. „Притопляне на вчерашния обед“

NB!!!

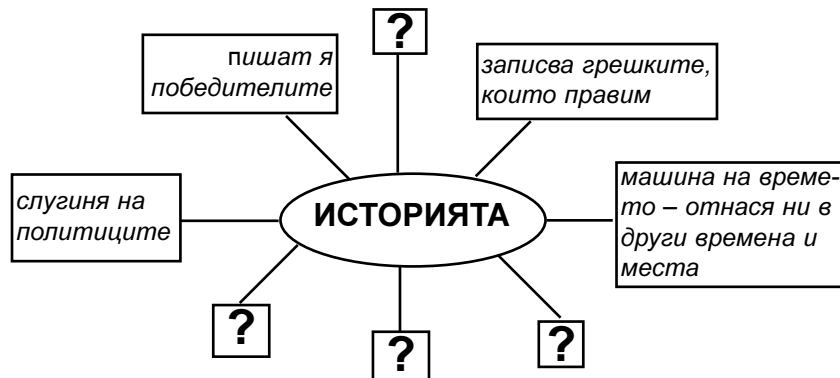
Списъкът на горепосочените материали може да се промени, стесни или разшири според виждането на преподавателя и реалните технически възможности на училищната база. Имайки предвид дължината на целите филмови произведения, за предпочитане е да се използват само определени откъси, които най-добре служат на поставените цели.

*** ПРОЦЕС ***

ПРЕДИ

четенето на „История славянобългарска“

1. Помолете учениците в рамките на 10-15 мин. да отговорят на следните няколко въпроса по възможно най-откровен и непретенциозен начин:
 - ☞ *Какво означава понятието „история“?*
 - ☞ *Защо хората пишат/четат истории?*
 - ☞ *Обичаш ли историята? Обясни защо да/не.*
2. Групирайте учениците по трима-четирима и им дайте възможност за няколко минути (2-3 на човек) да споделят написаното.
3. Помолете няколко групи да споделят обсъденото с целия клас.
4. Намерете различни дефиниции/цитати/сентенции за термина „история“ и раздайте по една на всяка група. Помолете учениците да сравнят своите мисли с тези от цитата.
5. На дъската/шрайбпроектора/голям лист хартия (плакатен размер) съставете мрежа на идеите, които класът предлага относно нуждата/ползата от историята.

NB: Запазете мрежата на всеки клас за по-нататъшни добавки и обсъждане.

6. Покажете на учениците някои от портретите на Паисий (например този, на който просветителят е изобразен като млад, с развяно расо и целеустремен поглед, и другият, на който той вече като побелял старец, с перо в ръка, пише история за сънародниците си) и им поставете следните задачи:

- ☞ *Разгледайте и сравнете обстойно портретите.*
- ☞ *Открийте приликите и разликите между представените образи.*
- ☞ *Обяснете кой от образите отговаря повече на вашата представа за Паисий Хилендарски и защо.*

7. Отново дайте възможност на групите да обсъдят (2-3 мин. на човек) и ги подканете по групи да споделят обсъденото с целия клас. Запишете на голям лист (плакатен размер) представата на класа за Паисий.

Добре ще е учениците да посочат не само ярко забележимите разлики (например: бяла/черна коса и брада; седнал/изправен), но и по-тънките, скритите, символните разлики (например: поглед, изражение, поза и т. н.).

ПО ВРЕМЕ на четенето на „История славянобългарска”

1. Прочетете на глас „Ползата от историята”, като инструктирате учениците да използват техниката „активно четене”, при която те:

- ☞ *подчертават важни думи, изрази, пасажи в текста;*
- ☞ *нахвърлят в полето бързи бележки относно маркираните думи, изрази, пасажи (тези бележки могат да са въпроси, мисли, спомени и др.);*
- ☞ *обсъждат своите бележки в групата си;*

Особено е важно да се изяснят въпросите, възникнали у учениците в резултат на прочита.

2. Извадете вече направената от класа преди четенето мрежа, която съдържа отговорите за думата „история”, и я поставете в центъра на дъската. Сравнете идеите и тълкуванията на учениците за историята с тези на Паисий. Добавете към схемата това, което класът намира за необходимо.

Ето и някои възможни добавки:

- ☞ *историята ни учи колко кратък и превратен е този живот, колко суетен е този свят и как да презрем материалната суета;*
- ☞ *историята ни разрешава да използваме опита и знанията на хора, които отдавна не са сред живите;*
- ☞ *историята учи не само отделни индивиди, но също държавници и цели народи и държави;*

и т. н., и т. н.

3. Задайте на учениците следната писмена задача:

Разкажи случай, в който си се гордял, че си българин; обясни защо. Разкажи случай, в който си се срамувал, че си българин; обясни защо.

NB!!! Понякога учениците искат „да се измъкнат” от задачата или наистина не могат/не искат да си спомнят. В такъв случай ги насърчете да си представят ситуация, в която биха се срамували или гордели, че са българи. Така елиминирате всякакви въпроси от типа „ами ако не...”, които не са никакви въпроси, а просто умел прием на учениците да ни накарат да узаконим бездействието им...

Съберете писмените отговори, прочетете ги, с няколко думи споделете мислите си по описаните ситуации и ги върнете още на следващото занятие. Такива кратки и много лични писмени задачи аз оценявам по-свободно, според качеството и съдържанието на разказаното, без да се вторачвам в граматически детайли.

Ако сметнете за уместно, помолете учениците да прочетат написаното в групите си ИЛИ помолете няколко ученика да прочетат отговорите си пред целия клас. Можете да предоставите и възможност за свободно обсъждане на темата в клас.

4. Прочетете на глас „Предисловие към ония, които желаят да прочетат и чуят написаното в тая история“, като инструктирате учениците да използват отново техниката „активно четене“.

5. Разделете класа на няколко по-големи хетерогенни групи от по 10-12 ученика. Разпределете „Предисловие към ония ...“ така, че на всяка група да се падне значима част от текста. Поставете за домашно следната задача на учениците:

Прочетете внимателно няколко пъти посочения ви текст. Определете неговите основни идеи и изследвайте как изразните средства и стилистичните похвати, използвани от Паусий, допринасят за оформяне на цялостното му внушение.

6. За следващото занятие, подредете за обсъждане класната стая в **стил „аквариум“** –

така, остроумно, някой беше нарекъл стила, при който в средата на стаята се подреждат в кръг 10-12 чина. Поканете учениците от първата група да заемат тези места, а останалите нека седнат наоколо. За разлика от истинските риби, „рибите“ в този учебен „аквариум“ говорят, а наблюдателите извън него мълчат и водят бележки. Учениците в кръга се редуват да задават въпроси или да споделят мисли/анализи, позовавайки се на предварително прочетения и анотиран текст. Обяснете на учениците, че всички записки, които ще направят, впоследствие ще са им полезни за крайната точка на този проект, а именно **съчинението дефиниция**.

Пригответе се за „аквариума“ и вие – напишете имената на участниците във всяка група и водете бележки относно тяхното участие.

ВНИВ!!! Предварително обяснете на учениците какво ще правите, за да не се притесняват от вашите действия.

Основните критерии, по които аз обикновено оценявам участието в „аквариума“, са следните:

- ☞ задълбоченост на прочита и осмислянето;
- ☞ задълбоченост на анализа на идеите;
- ☞ задълбоченост на езиковия анализ.

Ето един възможен диалог в „аквариума“:

А: Забелязах, че Паусий използва такива думи, сякаш говори с читателя.

Б: Какво имаш предвид? Обръщенията като „Внимавайте вие, читатели и слушатели,“ или нещо повече?

А: Не, само това.

Б: А аз мисля, че и други неща правят написаното да звучи като диалог. Например словоредът е разговорен – погледнете във втория абзац – „Твърде много обикнах българския род и отечество и много труд употребих да събирам от различни

книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род в тая книжица за ваша полза и похвала." Няма никаква помпозност – даже труда си нарича „книжица“ – и се чудя дали наистина от скромност, или малко-малко кокетнички и чака да му кажат „Не бе, велик си!“... ама някак не ми се връзва – откровено скромен ми звучи човекът...

Г: И на мен ми звучи откровено скромен... На мен обаче ми харесаха най-много въпросите и възклицанията – и ми се струва, че и при тях е искрен. Ама и гневен. Хм – искрено гневен или гневно искрен?

А: Какво имаш предвид? Будалкаш ли се, или имаш цитат да докажеш?

Г: Не, бе, не се будалкам – виж в началото на третия абзац – „О неразумни и юроде! Поради що се срамуваш да се наречеш българин и не четеш, и не говориш на своя език? Или българите не са имали царство и държава?“ Човекът си е хем гневен, хем искрен.

Д: Абе тая дума – к'во значи? „УРОД“ ли?... Като нещо изродено и ненормално ли? Или... какво?

Б: На мен пък ми прилича на името на цар „Ирод“ – „Юрод“... нали знаеш, от Библията, дето изтрепал бебетата, младенците, де...

Д: Добре, де, ама какво означава...

Е: Не знам със сигурност какво означава, но зная, че е употребена като нещо обидно – стои заедно с „неразумни“, значи трябва да означава нещо лошо...

И т. н., и т. н...

NB!!! Всеки учител познава учениците си най-добре и може да прецени колко минути на група да предостави. Ако първият ви опит с „аквариума“ не е особено сполучлив, не се отчайвайте – опитайте пак... Ако не друго – при този стил на обсъждане ученикът е откривател и проводник на знания, а не папагал, който запаметява и „пее“ чужди мъдри мисли...

7. В зависимост от това с какво време разполагате за Паисий, тук може да предложите на учениците си няколко стихотворения за сравнение – на Ат. Далчев, Г. Джагаров, Ив. Вазов, Хр. Ботев. Сравнението може да е между самите стихотворения, разбира се, но ми се струва, че ефектът ще е много по-голям, ако съпоставим всяко стихотворение с Паисиевото „Предисловие...“ и намерим откъси, които си кореспондират. С този вид упражнение ще въведем или утвърдим идеята за приемственост и развитие на идеите в българската литература.

8. Следващата част – „За сръбските царе“, възложете на „доброволци“. Нека те я прочетат и после да я преразкажат пред целия клас. Разбира се, дайте им допълнителен – „екстра кредит“, за извънредния труд!

9. Главата „Разказа за Константин Шишман“ прочетете с класа селективно.

Предварително закачете на стените/дъската копия от различни хроники и ръкописи с изображения на български царе и предводители, но непременно – на цар Шишман и семейството му.

Обяснете на учениците, че тази глава ще прочетат на глас, като ритуално/черковно четене пред публика – един четец завършва, а следващият започва без да има нужда учителят да подканя. Дайте пример, като започнете четенето от абзаца, чието начало е: „В 1363 г. Александър умрял. Александър оставил трима синове: ...“ В края на абзаца, когато учениците вече са поели четенето от вашите ръце, пуснете тихо, за музикален фон, песента „Откак се е, мила моя майно льо...“

Обсъдете с учениците как и защо България пада под турско робство. Обърнете особено внимание на:

☞ враждата между двамата български владетели и коварството на гърците;

☞ Паисиевото умение да представи различни и противопоставящи се мнения относно даден исторически факт: „В гръцките истории е писано, че Шишман и Страцимир сами повикали турците в България един срещу друг... (...) Това писали гръците, но това не е истина; те прикриват своето лукаво дело. В началото техните летописци писали така, но руските и московските печатни истории показват, че гръцкият цар Мануил повикал изпърво турците против България и ги пуснал през море и по сухо срещу България.“;

☞ Паисиевото умение да внесе животоутвърждаваща поука и да внуши гордост и достойнство дори в падението: „Така хората в онова време имали скръб върху скръб и жалост върху жалост. (...) Така хората от онова първо поколение, при които било завладяно българското царство, имали голяма скръб и жалост, и плач, докато преминало това първо поколение. Следващото поколение полека-лека навикнало да живее с турците.“

10. Следващата глава, „Имената на българските крале и царе...“ прочетете пак селективно. Сигурна съм, че на учениците ще им е любопитно да намерят имената на „кралете“ от Паисиевата история сред имената на хановете в собствените си учебници по история. Това може да се превърне в интересен проект – ко-продукция на двата предмета: литература и история.

Обърнете внимание на:

☞ историята като превратна наука: „Гръците в началото не са писали подред, а сега нямат писано за всичко, което се знае за българите и за храбростта, която имали известно време. И не вярват, което у тях не е писано. У тях е писано по тяхна угода.“;

☞ Паисиевото разбиране за важността и нуждата от международно сътрудничество: „Така никак не били сговорни едни с други, докато привлекли върху себе си божия гняв, погубили своето царство и държава и станали най-долни турски роби – и до тоя ден. Ако гръците и българите бяха имали любов и съгласие, турците не биха могли да ги надвият по никакъв начин...“.

11. Следващата глава – „Колко знаменити били българските крале“, е своего рода каталог, състоящ се от множество кратки абзаци за различните български владетели. Разпределете учениците така, че на всяка група от 2-3-4 деца да се падне по един абзац. Помолете ги да намерят (или им предоставете) илюстративен материал от стари кондики, хроники, евангелия и т. н. Възложете им да приготвят и представят пред целия клас кратко експозе (представяне, доклад, проучване, изследване) за своя владетел.

В края на часа, в който учениците ще запознаят класа с експозетата си, прочетете на глас заключителните думи на Паисий в тази глава: „Това са били знаменитите 13 български царе. (...) Какво да кажем за останалите български царе? Някои от тях били неблагоприятни и гръците ги побеждавали няколко пъти; някои доброволно се предавали на гръците, а други не били от царско племе и род, българите се вдигали срещу тях и ги прогонвали от престола.“

Дайте на учениците време за размисъл и дискусия...

12. „За славянските учители“ е главата, която отново подкрепя темата за основателната патриотична гордост, подхранвана от уникалните български приноси в световната история и култура.

Използвайки техниките за „активно четене“, прочетете и обсъдете на малки групи съдържанието, посланието, изразните и стилистичните похвати на текста. За музикален фон на четенето можете да пуснете песнопенията на Йоан Кукузел – творец от същата епоха.

Обърнете особено внимание на:

☞ силата на словото да убеждава:

„И многоброен български народ се покръстил в това време, понеже Методий им

говорел и ги учел на български език."

☞ силата на колективното участие:

„И те отишли в Охрид при архиепископ Климент. Той бил родом българин, но четял на гръцки. И там се събрали петима философи от българския род, знаели елинските премъдрости и писанието. Климент, Сава, Наум, Еразъм, Ангелария – това се всичките свети пет учители, изкусни и премъдри.“

☞ силата на писменото слово/историята за доказване на историческата правда:

„При все че москалите, русите, сърбите и други се хвалят, че те по-напред са приели славянските букви и кръщението, но не е така. Не могат да представят за това никакво свидетелство.“

☞ гордостта от културния и духовен принос на българите:

„Така българите по-рано от всички славянски народи приели православието, по-рано имали свой патриарх и цар и започнали да четат на своя език.“

☞ достойнството, с което Паисий посочва трагичната цена, която българите, българската памет и култура плащат, предпазвайки останалия свят от варшчината на робството:

„Някои от русите и немските сърби се подиграват и ругаят българите, че са прости и некнижни в писането. Но тия руси и сърби да благодарят на бога, защото ги е запазил от агарянското робство и от гръцката архиерейска власт, от която българите страдат. Да бяха малко опитали от това, те биха благодарили много на българите, защото в толкова страдание и насилие държат неизменно своята вяра.“

☞ важноста на черковната и духовната самостоятелност, на независимостта:

„Докато българите царували, поставяли патриарх и епископ от своя български род и търновският патриарх поставял архиепископ в Охрид.“

☞ заплахата от истинско унищожение на рода, ако загуби вярата и езика си.

13. По същина следващата глава – „Имената на българските светци...“, е един каталог, подобно на главата „Колко знаменити били българските крале...“.

Използвайки същия метод, насочете вниманието на учениците към подобрани от вас абзаци, например: 7, 9-13, 17, 29, абзаца след 29 (за игумена Тома + 25 мъченици), пред-предпоследния абзац (за мъченика Ангел в Битоля).

Прочетете на глас последните два абзаца и обърнете особено внимание на следния пасаж, дори го прочетете повторно:

„На първо време турците избили многоброен български народ по градовете заради християнската вяра, но хората поради простота и безгрижие не описали страданието им и така страданието и имената им преминали от род на род в забрава.“

Задайте на учениците следната писмена задача:

Съгласни ли сте с думите на Паисий? Обяснете защо. Опишете и обяснете по какви други начини и по какви дуги причини човек/един цял народ може да забрави историята си.

14. Последната глава – „Послесловие“, ни предлага, макар и бегло, поглед върху човека Паисий – с неговите лични тревоги и болки.

Закачете отново портретите на Паисий и големия лист с представите на класа за монаха писател.

Помолете няколко ученика с артистичен талант да прочетат с драматичен апломб последната глава. Инструктирайте останалите да подчертаят в текста думите и изра-

зите, които предоставят информация за Паисий като частно и духовно лице.

Сравнете първоначалната представа на класа с информацията от текста, посочете попаденията и разминаванията и анализирайте причините за тях.

Прочетете отново, с патос:

„Аз, Паисия, йеромонах и проигумен хилендарски, събрах и написах, от руските прости речи преведох на българските и славянски прости речи. Разяждаше ме постепено ревност и жалост за моя български род, че няма наедно събрана история за преславните деяния от първите времена на нашия род, светци и царе. Така и много пъти сърбите и гърците ни укоряваха, че нямаме своя история. Аз видях по много книги и истории написани много сведения за българите. Затова положих много труд за две години да събирам по малко от много истории (...) Не съм учил никак нито граматика, нито светски науки, но за простите българи просто и написах.“

А сега е време да чуем камбаните на храма „Св. Александър Невски“ и гръмовния глас на Борис Христов с „Многая лета“...

СЛЕД ЧЕТЕНЕТО на „История славянобългарска“

1. Макар че филмите, посочени като учебен материал (или откъси от тях), могат да се използват паралелно с главите за българските царе или за приноса на българите в световната култура, аз мисля, че показването им непосредствено преди написване на личното съчинение ще помогне на учениците да открият и осмислят форми и изяви на родолюбие и в по-нови времена.

2. Раздайте на учениците копия на следните инструкции за написване на **дефинитивно съчинение:**

През последните няколко седмици четохме, обсъждахме и обстойно анализирахме Паисиевата „История славянобългарска“. Напишете добре организирано съчинение, в което:

- ⊙ *формулирайте собствено определение на понятието „родолюбие“;*
- ⊙ *подкрепете дефиницията си с примери от Паисиевия текст;*
- ⊙ *изложете допълнителни размисли за важността/маловажността на родолюбието в наше време;*
- ⊙ *подкрепете мнението си с примери от вашия живот или от литературата и изкуството.*

Оформете правилно съчинението си от композиционна и графична гледна точка. Постарайте се да използвате богат и изразителен академичен речник, изречения с разнообразна синтактична постройка. Спазвайте правописните, граматическите и лексикалните правила и норми.

NB: По свое усмотрение, задайте съчинението като писмена работа/контрол-на в час или като самостоятелна домашна работа. Обикновено, ако времето разрешава, аз изисквам черновата да се напише в клас, а беловата у дома.

Послеслов

Не, този урок не е нито оправдание, нито извинение за моето „предателство“ към родината. Този урок е опит за вгълбен поглед в себе си; той е изповед за мъката, породена от разстоянието и раздялата, и е обяснение в любов към всичко и всички творци на хубавото и грозното, тъжното и смешното, героичното и трагичното сред нас, българите.